

РАДОЈЕ Д. СИМИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ЋОСИЋЕВА БАЈКА – АЛЕГОРИЈСКА ПАРАБОЛА О СТВАРНОСТИ СВОГА ВРЕМЕНА

Аутор покушава да у сплету метафоричких представа, у ткиву чудних и каткада људском уму страних слика пронађе пут до основне тематске нити у Ћосићевом роману. Заумни свет спаљене стварности у мирису пепела заправо крије идеју о срушеној прошлости ради изградње новог света. Даљи описи лажног херојства и стварне беде учвршћују читаоца у уверењу да је мисао која се тежи остварити у 'најсрећнијем свету' у ствари производ болесног ума. Ропско потчињавање 'вођи' није само диктатура нарцисоидног садизма, већ и беспримерна тортура над људским разумом. Све то на жалост, колико представља нечувену гротеску, толико је ипак засновано на појавама које су пратиле изградњу социјализма и титоистичку епизоду у историји мале земље каква је била Југославија.

Кључне речи: фантастика, метафора, гротеска, тематска основа књижевног дела.

1. Пепео: почетак или крај приче?

1.1. Главног јунака затичемо како се буди из сна, у ствари се буди у сну, буди се и освађава у непознатом свету који га дочекује језивом тишином: „А пробудила ме тишина; огромна стена тишине” (Ћосић 2000: 9). Одсуство звука само је први утисак, за којим долази неочекивана спознаја о денатурисаности природе и ишчезнућу живота око писца: све је претворено – или се претвара на додир пишчев – у пепео. Кад покуша сазнати где је, враћа му се тишина и утисци који не дају никакве симптоме распознатљивости.

И све остало што аутор или главни јунак доживљава у роману – у ствари је сан. Чудесан сан. У којем се дешавају чудновате ствари, које на јави нису ни могуће ни схватљиве. По томе роман *Бајка* заиста припада корпусу фантастичне литературе, као што М. Радуловић с правом и с пуно познавања проблематике тврди у поговору издања које имамо у ру-

* jelenajo@bitsyu.net

кама (Ћосић 2000). Али тај сан – као и сваки други – није без елемената стварности у себи, елемената који су измењени транспозицијом у сан у тој мери да је везу међу њима врло тешко успоставити. Ти елементи – које ћемо покушати бар делом, бар у неким детаљима да препознамо – *Бајку* заправо преобраћају у скривену реалистичку прозу, критички конципирану и сатирички обојену. Интензивно проживљену антититовску сатиру.

а) Сивило пепела прекрива свет без остатка. Једино живо биће је писац, одн. главни јунак, и једино што распознаје – јесте он сам. Сам у ишчезлом свету, свету који је ту, али више не постоји.

Није ни дан, ни ноћ. Ја подижем ћебе, диже се облачић пепела; придижем се на лактове, лактови упадају у јастук и душек, који се диме пепелом; устајем из постеље, она се одлама за мном и дими; прилазим прозору, повлачим завесу да видим где сам, откида се комад пепела; желим да отворим прозор, он се нечујно скрши, придржавам се за зид, пробијем га, једва се задржавам да не испаднем напоље. Вичем из све снаге; не чујем се; ништа не чујем; опет дозивам, нигде никог. Прилазим огледалу да се проверим, јесам ја. Шаком притиснем свој лик у огледалу и пробијем га; сад је у пепелном огледалу уместо главе рупа шаке (Ћосић 2000: 9).

Слика је у ствари гротескна, до крајњих консеквенци доведена идеолошка флоскула о рушењу света и изградњи новог у којем ће човечанство живети срећно и удобно. Но пратићемо фабулу у њеном даљем развоју, како гротеска нарасла и разгранавала се заправо у чудовишну представу пакла.

Писац излази из куће, креће се по околини: све што види и чега се дотакне – пепео. У бескрају пепела препознаје на крају реку: „Крикнем од радости, али се ни сада не чујем, па зароним у светлуцави пепео реке, у небесни пепео Моје реке, у гробницу историје и људи” (Ћосић 2000: 14).

б) Где је то доспео јунак романа? Каква је то, и која је земља, спаљена и претворена у пепео? Још ништа не знамо о њој, али пада у очи да су угашени звуци и боје. Ни глас се не чује ни природа не види, само облици, спепељени, напомињу у својој позадини или у прошлости, некакав или некадашњи живот кога више нема. Без сумње се нашао у земљи апсурда, у којој су људски живот, па и цела природа, постали жртва сверазарајуће силе која је неважећим учинила законе функционисања природе и живота. Живот се пред разарањем повукао у 'Моју реку'. Како је и када настала земља апсурда: претходи ли она нашем животу, или нам долази у сусрет? Клија ли нам у нашој земљи семе наде или судбинска варка пропасти? Је ли одгонетка дата у последњим речима романа, или је и то варка као и све што проживљава писац или јунак романа?

И кренух дном реке, од белутка до белутка, загледајући сваки. Тражим свој. Лутам и тражим. Долинама црног песка, по брежуљцима белог песка. Без умора и одмора, без сна и буђења. Водом бистром и мутном, топлим и полеђеном. Ходам напред и назад, са сенкама дрвећа и угљенисаних пањева. Опет назад и опет напред, по снопљу месечине и гувну сунчевине. Река нема ни изворишта, ни уточишта; река нема ни обала, ни краја: постоји мој белутак. Постоји, свакако. Видим га: то је најлепши белутак на дну реке. Знам га: ниједан белутак не личи на њега. Чезнем за њим: већи је од свих. Зато га тражим. Имам наду, наћи ћу га. Нема га, још ми је дубља нада. Тако ће бити док не изгори време, док не истекне моја река, док не разгорим и не усправим нову буну (Ћосић 2000: 319).

Сада смо тек пред правом загонетком: тај ко трага за белутком, и који се претворио у 'Анђаму', заправо је превратник, побуњени неверник; његов белутак је неки идеал за којим трага док не 'изгори време', и док не 'истекне река'. Река чега: напора, стрпљења, живота у ропству? Каквом ропству? Да ли оном о којем касније пише као о времену понижења пред 'вођом', пред 'Старим'. Ко је 'Стари'? Зар нам то не личи на неке познате односе и познато време које је Ћосић управо преживљавао да би две године по изласку *Бајке* из штампе био у улози побуњеника који своје време сам спаљује и одлази из света – света у којем је имао снажног удела, али који га је одбијао својом моралном бедом, својим нечувеним сервилностима пред 'вођом': – сервилностима поданика које су изазивале мучнину и код оних који су стајали далеко и од трона и од његове околине? Спаљени идеали смрде пепелом и одају боје смрти. Све су то непознанице што читаоцу романа, критичару и аналитичару ометају оријентацију на линијама развоја повести: чак се, рекосмо, не зна ни где је почетак а где крај приче.

2. Река: филозофска расправа са Анђамом

2.1. Као да су крај и почетак скопчани у једно. Јунак повести у другом поглављу креће у потрагу за 'белутком', који му се чини као 'камен мудрости' који би га довео спознаји о томе „шта човек није и шта сутра не може бити” (Ћосић 2000: 23). Почујмо: два супротна постулата онима које пропагира комунистичка идеологија проглашавајући човека носиоцем вере и прогреса који зна шта хоће и куда иде, пун је поверења у себе и наде у будућност. Писац, насупрот томе, верује да му у трагању могу помоћи умрли преци и њино искуство. Наилази на чудног Аполона: „Гледам: млад, снажан, го човек стоји преда мном. Никад тако лепог човека нисам видео живог. Он је сигурно својом лепотом освојио дно реке и ове ситне и нелагодне створове учинио пријатељима љубавницама. Не верујем очима [...]” (Ћосић 2000: 22). Заподева се разговор, при

чему непознати пита јунака чега се људи заправо плаше, те се он – као један од њих – одважио да сиђе чак на дно реке, вероватно у потрази за спасењем.

Сада од свачега – одговара јунак. – Сада се не зна иза ког добра не стоји и нешто друго, и да ли већ сутрашње јутро неће да се смркне.

Хоћеш да ми кажеш: људе је још увек страх да једу своје јабуке.

Да, јер све су лепше и различитије.

А шта бива потом?

У томе је ствар што никад не знаш чије си семце појео.

Овде, где је увек исто и вечно, не постоји потреба за таквом истином.

Не разумем. Ви сте ваљда ослобођени страха и себичности, па можете рећи истину.

Каква твоја истина. Нико не може спознати другог. Имаш себе, и зар ти је то мало.

Не, мора се сазнати шта човек сада није, шта не сме да учини, шта сутра не сме бити. Иначе смо изгубљени.

Боље гледај белутке. Шта је лепше од њих. Дај се води, она је највернија. Зашто се не дивиш видри, песку, змији. Уживај, то је скоро све што умеш. То је највише што умеш (Ћосић 2000: 23).

И разговор и савет који главни јунак повести добија довољно јасно сведоче о опасностима које се над њим надносе. Те опасности нису конкретни узрочници или сл., већ опште прилике или силе које тим приликама владају, а стварају утисак да долазе од ближњих („Нико не може спознати другог”), ако чују истину о нечему што за читаоца остаје тајна. На изјаву јунакову да се мора „знати шта човек сада није, шта не сме да учини, шта сутра не сме бити“, непознати га опомиње да се ’мане тога’ (Чега: ’једења својих јабука’ или ’сазнавања истине’?) и да ’гледа белутке’.

Ако су ’белуци’ спозната стварност: оно од чега човек у свакодневици живи, ’хлеб наш насушни’ – онда је саветом непознатог опоменут да ’гледа своја посла’ и да се не бави опасним истинама које му је дато да зна, али којима је са неке стране забрањено да се бави. „Зашто се не дивиш видри, песку, змији. Уживај, то је скоро све што можеш. То је највише што можеш.” Прилика ти је да уживаш у свакодневици, и не постављај питања о ’истини’ ’шта човек није’ и шта га очекује сутра. Ни прошлост, ни садашњост, нити будућност – нису теме у којима се слободно сме трагати за истином („каква твоја истина”). Видици су сужени на оно од чега се може бити задовољан данас, а то је ’благостање’ које чини затворен круг у којем је дозвољено мисли да се креће.

2.2. Непознати у разговору открива да је велики непријатељ Бога, кога назива 'злим Старцем', 'неверником', 'цркотином која влада светом'.

Реци ми прво ко си ти, па ћемо после о Богу.

Знам те игре у којима редовно губе они који верују.

Једва прошапута; дирну ме дубина те патње којој не знам име и узрок:

Немам намере да те обмањујем. Али ми смо овде сами и морам да знам ко си.

[...] Не мучи се и на смишљај лажи, човече. Ја сам ваш Анђама. Сети се [...]

Али ја знам да ђаво не може бити тако леп и такав као ти.

Овде ђавола не помињи. Зови ме именом ваших прича и ваше тајне вере. Ја сам Анђама. Био сам ваша вера и ваш сан [...]

Анђама је јунак мојих дечјих ноћи, мој први учитељ прича и лагарија. Он је моја охолост, мој инат постојећем, мој гнев (Ћосић 2000: 25–26).

Јунак романа препознаје Анђаму као свог сапутника и духовног ментора, а и као део српске (не)религијске свести. То су и први симптоми локализације тематског круга који је метафорички насликан у роману. Даљи корак представља идентификација Срба као народа на који Анђама мисли као на своје сроднике и следбенике кад организује побуну против 'злог Старца':

Добро, ако си Анђама, шта ћеш ти у Мојој реци. Шта ћеш ти овде, у овој малој реци, кад постоји безброј великих река на земљи.

Зато што од вас, са обала ове реке, нисам нашао безбожнији народ. У Старца ви никад нисте озбиљно веровали. А мени је дојадио свет у ком сам зло, страшило, мрак и кривац за све. Ви са ових обала се ипак најмање плашите мене. И више ми верујете но Старцу. Ако ни мени много не верујете, волите ме више него маторог зликовца. Па сте ми и лепо име дали. То име највише волим од свих имена која имам у свету. Уз то тврдите да и мени може да се подвали, што ја и не поричем. Па ми подваљује ваш велики светац, па планинци, чак и ковачи, воденичари и скелесије. А у неким црквама, ваљда ти је то познато, представљен сам као црни анђеоло.

Зар теби годи да те сматрамо посрнулим анђелом.

Не, човече. Ја нисам посрнули анђеоло. Ја сам верник што се побунио против онога који је изгубио веру и поверовао само у стварност [...]

 (Ћосић 2000: 25–26).

Срби не верују још једном 'Старцу', који је сео на трон преко великих њихових жртава, и онда окренуо 'истину' против њих. У томе се јунак романа и Анђама узајамно препознају вероватно као сродници и као прегеоци на истом узалудном послу – побуни против оних чија реч

вреди као једина истина, а чија дела ту истину демантују. И што је најгоре, они претпостављају да је све истина што мисле, и добро што чине, а сваку другу мисао строго кажњавају.

Кога ти то плашиш, човече.

Себе. Јер би те гора на обалама одмах ухватили и ухапсили. Као неверника, шпијуна, диверзанта. Непознатог и незваног нигде на земљи више не трпе. Друго и оно што није њихово нема опстанка.

Зар вам је Старац и за последњу наду одузео слободу. Зар су сви људи веће кукавице од Старца.

Нису. Али мораш им бити једномишљеник, веровати у оно што они верују, чинити само оно што они желе да чиниш. А пошто тај захтев многи људи тешко могу да испуне, онда се у сваког сумња, свако се проверава и посведочује: одакле је, шта је и шта мисли, куда ће, с којим намерама и каквим средствима (Ђосић 2000: 39–40).

Нашли смо се у тачки на којој се свет романа и свет стварности непосредно сучељавају, а метафора спушта свој лет на поље саме стварности у којој писац живи, и против које су копља његових мисли директно уперена. Све даље се лако објашњава само као метафорична параболола у чијој је најдубљој сржи – опис те стварности. Остало је само питање угла под којим је стварност критички сагледана и песнички описана – и ништа више.

3. Освешћивање несвесних

3.1. И у даљем току романа постоји заправо скривен паралелизам са стварношћу. Идеолошко освешћивање радничке и сељачке класе иде преко упозорења из 'Комунистичког манифеста' да „баук кружи Европом, баук комунизма”. Тај баук се онда вештим обртом представља као револуционарни раднички покрет, а сила против које се она диже јесте капитализам. Радници морају спознати ту силу, и онда их је лако активирати у борби за циљеве 'светске револуције'. Тај баук је у роману васкрсао у лику 'Анђаме'.

3.2. Двојица актера – главни јунак и Анђама – постају пријатељи, и договоре се да замене улоге: – да јунак напусти земаљски статус и постане Анђама, а Анђама да оде на земљу. Но Анђама компликује ствар тиме што не може изговорити 'Да'. Зато наш јунак мора проћи кроз процес сазнања о томе 'шта човек није' као кроз својеврсно чистиште:

Онда буди тамо где желиш и то што ниси. И ја морам себе сазнати, па не бити. Само, ни сада не тражи од мене да кажем: Да. Нека ту реч ни сада

не изговорим. Немој ту реч никада да ми ставиш у уста. То је моја једина молба човеку.

Твоја је ствар хоћеш ли да ти таштина или традиција буду последња потврда. А ја ћу те наставити са: Пристајем, и са: Да. Добро је и ту могућност довести до краја. Само ми још једно реци: да ли се у слободу иде уз реку или низ реку. Мени је то питање од судбоносног значаја...

То се сазна тек кад се игра заврши, ако се заврши.

Ове познате речи замућују воду новим и непредвиђеним смислом. Откад ми се свет спепелио, никад река није била толико мутна; више не видим себе, али већ до колена газим у речима [...] Нигде дна, нигде обале. Сад верујем знам: на правом сам путу; на једином сам путу (Ђосић 2000: 51).

4. Разисторија и нова историја

4.1. Следеће поглавље, 'Museum', заправо је пандан пакла; у њему наш јунак присуствује уништењу људске прошлости. То је припремна фаза, за којом следи упознавања 'света најбољег од свих светова'.

Преда мном је зид, не видим му крај; висок је до облака, окићен бодљикавом жицом, антенама, рефлекторима, осматрачницама и нечим што не знам шта је; у зиду стара гвоздена капија, пред њом, храмљући, шетка ситан човек, коме је чело скоро цело лице, у тамном старинском оделу, с полуцилиндром и елегантним штапом. Клања се отмено и говори дивним гласом:

Пред Новим си светом, приђи слободно. Ово је Велики век. – [...] Баш зато што не волиш чињенице Museum треба да видиш. Ова прилика не може ни да се избегне, ни да се одложи. Изволи, потомче.

У музеју сусреће застрашујуће сцене кажњавања, са несхватљивим зверствима људске расе према припадницима своје врсте, али и са беспримерном сервилношћу људи према моћницима и безобзирношћу према сапатницима. Међу овим последњима предњачи нарочито интелигенција:

То су углавном центлмени с дипломама. Они немају никаквог карактера, никакве воље, ни једне светиње. Потказује суграђанин суграђанина, пријатељ пријатеља, син оца, сестра сестру, брат брата, само да би неки дан, неки сат дуже трајали, да би добили комад хлеба, пошли на лакши посао, или, просто, да се удварају и улагују [...] Многи да се освете. Или да буду само виђени [...] (Ђосић 2000: 63).

Низ даљих сцена приказује све могуће изопачености људске врсте, од слика антихумано схваћеног херојства до исто таквог патриотизма итд.

4.2. Освешћивање је представљено у роману као ново рођење. Главни јунак романа освајава као остављена беба у подножју огромног споменика, који он, будући да му је свест остала из претходног живота, покушава да препозна. Закључује да је то споменик 'усрећитеља': „Ја сам у земљи слободе и среће, а овај Споменик може бити подигнут само у славу њеног творца. Зато је тако огроман, јединствен, невиђен: створиле су га машта слободе и моћ среће. У земљи у којој је Споменик околики и овакав, мора и све друго бити велико и друкчије” (Ђосић 2000: 119). Примитивизам тобожње свести о новој слободи и срећи био је нечувен, колико је нечувена моћ била код носилаца те свести, необразоване масе која је осванула у арени победе, и на крилима победника ширила своју срећу не увиђајући њену разорну моћ и уништавајуће дејство у односу на сваку вишу мисао, на сваки покушај опомене о беди у којој се налази свет. Тиранија 'диктатуре пролетаријата' је потпуна и свеуништавајућа.

4.3. Наш јунак тражи од Анђаме да спозна и рајску страну живота, и са тим циљем присуствује призорима заправо савременог живота како је оцртан у идеолошким трактатима о изградњи социјализма. У поглављу 'Камонија' ређају се на први поглед идиличне слике изопаченог схватања добра и зла, достојанства и беде, херојства и издаје. Јунак наше повести у рај ступа поновним рођењем и одрастајући прати тамошњи живот 'срећника', до ситница испланиран као изузетан, и посвећен 'Њему':

Само треба да слушамо њега, да мислимо оно што Он мисли, да радимо оно што Он каже да треба радити. Ми верујемо у Њега зато што смо срећни верујући у Њега; ми следимо Њега, зато што смо слободни следећи њега [...] Слобода се не проверава; коме се учини да није слободан, тај је антијевац. У име среће и слободе, такви се срећно и слободно уништавају [...] (Ђосић 2000: 153).

Поданици свакодневно и на сваком месту пишу резолуције дивљења и крајње оданости 'Њему'. „Ми знамо напамет све што је Он рекао било када; изучавамо Његове снове, говоримо Његовим акцентом, сви смо савршено увежбали Његове гестове, причамо само његове вицеве”.

Пошто је он, можда, малог или нижег раста, или ће такав бити, или је такав био, или се само такав чини, пошто га виђамо само на фотографијама, за сваки случај смо дужни да будемо нижи од њега, па хармонију и јединство Камоније усавршавамо и на тој истини: у Изабраник бирамо људе нижег раста од Његовог, и што ситније, тако да на свим фотографијама с Творцима тоталне победе и одговарајућим личностима он не само за главу виши, него је прави див међу патуљцима (Ђосић 2000: 163–164).

У свим детаљима доминира сервилност и подаништво не само масе, на коју заправо ретко ко гледа, него и званичника свих нивоа и профила, па и протагониста научног и уметничког живота. У центру свих манифестација налази се 'Његова' личност, 'Његове' заслуге, 'Његов живот и дело'. Дужност свих јесте у првом реду да славе 'Њега', и однос према томе заправо је први фактор у процени патриотизма и људске исправности, а отуда и политичког статуса сваког појединца и целог колектива. Свако ко би било када и било на који начин одао симптоме неклањања 'Њему', био би проглашен непријатељем, 'антијевцем', и без милости ликвидираан. Једина несрећа народа лежи у томе што околни народи, из зависти према срећи и општем напретку нашем, снују како да нас униште:

Форум твораца будућности саопштава да је ова појава управо доказ самртничке агоније сатаноидског света, што последњим снагама покушава да разори нашу срећу и слободу, које су, иначе, неразориве и неуништиве (Ћосић 2000: 164).

5. Уместо закључка

5.1. Ми који смо срећно преживели све што је носило време изградње социјализма код нас сећамо се на неки начин и у неком виду многих детаља из сопствених биографија који мање или више личе на ово што говори Ћосић. Нема сумње – ово је само карикатурално приказана есенција титоизма као идеологије како се етаблирала у политичким догађајима и пропагандним трактатима тога доба (исп.: Симић 1996), и више не може бити сумње да Ћосићева фантастика за подлогу има имплицитну критику титоизма. Ћосић је једино згуснуо данас у много чему невероватне појединости и од њих сачинио упечатљиву причу, поетски врло успелу слику једнога доба и његових смешних прециоза: метафоричку алејорију која делује успешније од свих историјских дела која се баве тим временима заједно.

5.2. Сам писац схватио је овај текст заправо као разрачунавање са самим собом и својим уверењима, пред којима се освестио као пред заблудама које на драматичан начин крше оно за шта се он борио, и за шта је уложен безброј људских живота: уместо слободе и среће, коју призива идеолошка бука послератне комунистичке пропаганде, писац се нашао пред стварном смрћу слободе, пред ропством и бедом – између којих и идиле послератне изградње социјализма зјапи несавлад и бездан.

ИЗВОРИ

Ћосић, Добрица. *Бајка*. Београд: Филип Вишњић, 2000. Шт.

ЛИТЕРАТУРА

Симић, Радоје. *Политички дискурс: инфлација речи у самоуправном друштву СФРЈ. 1. Језичка профилакса*. Земун: Актуел, 1996. Шт.

Radoje D. Simić

ĆOSIĆ'S TALE (BAJKA) – THE ALEGORIAN PARABOLE ON THE REALITY OF HIS TIME

Summary

The author tries to find in the web metaphorical performances, in the strange and sometimes strange tissue of the human mind of foreign images, find the path to the basic dark thread in Cosic's novel. The dull world of the burned reality in ash mosses actually covers the idea of a ruined past to build a new world. Further descriptions of false heroism and real misery fortify the reader in the belief that the thought that tends to be accomplished in the 'happiest world' is in fact the product of the sick mind. Raptic submission to the 'leader' is not only a dictatorship of narcissistic sadism, but also an unreasonable torture of human reason. All this unfortunately, to what extent it represents an obscene grotesque, is so much based on the phenomena that accompanied the construction of socialism and the titoist episode. All this unfortunately, to what extent it represents an obscene grotesque, is so much based on the phenomena that accompanied the construction of socialism and the titoist episode in the history of a small country like Yugoslavia.